

מסכת שבת דף לח עמוד ב: תנור כירה וכופח

שאלות על תנור

- א. מדוע אסור לסמוך לתנור גרוף וקטום, בעוד שלכירה שאינה גרו"ק מותר? ואכן הרמ"ך (הובא בכס"מ ג ז) התיר לסמוך לתנור גרוף וקטום.
- ב. מדוע אסור לתת על גבי תנור גרוף וקטום? ואכן הרמב"ן מביא דעה שמתירה, היא דעת הרמ"ך (הובא בכס"מ ג ה).
- ג. 'איתיביה אביי': לכאורה אין סתירה, כי יש לחלק בין הוסק בקש וגבבא להוסק בגפת ועצים, דמבחינת המשנה זה מאפשר גם את הדיוק של אביי וגם של רב יוסף.

תנור וכירה

תנור הוא מלשון נור, אור, כמו שכתוב בישעיה "אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים" (לא ט). גם המילה כירה היא משורש 'כור', כמו כור הברזל, אך קטן. גם 'כור' זו התפתחות של 'אור' – אש. כך שגם תנור וגם כירה הם כלים של אש, כמובן. ההבדל המהותי ביניהם נלמד מהמשנה בכלים:

תנור תחלתו ארבעה ושיריו ארבעה דברי רבי מאיר וחכמים אומרים בד"א בגדול אבל בקטן תחלתו כל שהוא ושיריו רובו משתגמר מלאכתו איזהו גמר מלאכתו משיסיקנו כדי לאפות בו סופגנין רבי יהודה אומר משיסיק את החדש כדי לאפות בישן סופגנין: כירה תחלתה שלש ושיריה שלש משתגמר מלאכתה איזהו גמר מלאכתה משיסיקנה כדי לבשל עליה ביצה קלה שבביצים טרופה ונתונה באלפס הכופח עשאו לאפייה שיעורו כתנור עשאו לבשול שיעורו ככירה האבן היוצא מן התנור טפח ומן הכירה שלש אצבעות חבור היוצא מן הכופח עשאו לאפייה שיעורו כתנור עשאו לבשול שיעורו ככירה. (ה א-ב)

נמצינו למדים, שכירה מיועדת לבישול, ותנור מיועד לאפיה. ההבדל בין בישול לאפיה הוא, שבישול נעשה בקדירה עם מים, ואפיה נעשית בלי סיר ומים. תנור פועל באמצעות החום שלו, ולכן הוא מתאים לאפיה, שאז החום מתפשט בשווה על פני כל המאפה, וגם חודר עמוק. כירה פועלת באמצעות האש, ולכן היא מתאימה לבישול, שאמנם הקדירה מתחממת רק משוליה, אך החום מתפזר וחודר באמצעות המים. כלומר, לכל כלי שיטה אחרת למנוע את האש מלשרוף, ולתווך בינה לבין המאכל.

הכירה אינה ממלאת תפקיד בבישול, אלא היא רק מתקן בו אפשר לערום את העצים, ולשים עליהם תבשיל, והבישול מתבצע ע"י האש. לעומת זאת תנור הוא עצמו גוף החימום. אמנם כדי לחמם את התנור יש להבעיר בו תחילה אש, אך לאחר שהוסק, הוא עצמו מהווה את מקור החום. כיוון שבארנו בדף לו ב, את איסור השהיה מצד הפסוק: "את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלוי", באו שתי משניות אלו כנגד שני חלקי הפסוק. כירה כנגד בישול, ותנור כנגד אפיה. סדר המשניות הוא מן האש הישירה אל ה'תולדת האש', החום הנולד מהאש (והמשך הפרק יתקדם בכיוון זה, כפי שכותב המאירי דלקמן). משנת כירה מתאימה יותר לתוס', שמא יחתה בגחלים, כי הגחלים הם שפועלים ישירות. משנת תנור מתאימה יותר לרש"י, שהחום הוא שפועל.

תשובות לשאלות על תנור

א: בכירה מותר לסמוך משום שיש משהו שמפריד בין הגחלים שהם מקור חומה לבין הקדירה, אך בתנור אין דבר המפריד בין מקור החום לקדירה משום שדופן התנור היא עצמה מקור החום.

כדי לעמוד על ההבדל הפיסיקלי ביניהם, היוצר את הנפ"מ לסמיכה, נשוא תנור חימום סלילי, כמו זה ששמים באמבטיות, ובו החום פועל בכינון ישיר, לבין רדיאטור, בו החום מתפזר בכינון עקיף. בתנור הסלילי, קשה לעמוד מולו בפנים חשופות, מחמת עוצמת האש הפונה היישר אל הפנים, אך ברגע ששמים חוצץ כמעט ולא חשים בחום. הנקודה שמול האש מתחממת מאד, אך החדר לא כ"כ. לעומת זאת ברדיאטור לא חשים הבדל אם שמים חוצץ כנגד האש אם לאו, כי החום מתפזר בשוה על כל החדר, ומחמם את כולו.

תנור דומה לרדיאטור, וכירה לתנור סלילי. לכן אסור לסמוך לתנור כיון שהוא מחמם ומבשל גם מאחורי החוצץ, חומו מתפזר למרחוק ולא רק ישר כנגד האש.

זה המקור להבנה שתוכו לא תוכו ממש ועל גביו לא על גביו ממש, המנוגדת לפשט לכאורה, כפי שמדייק רב יוסף. תנור במהותו מקרין חום על סביבותיו כפי שעל גביו.

ב: בתנור לא מועילה גריפה וקטימה, כי אין זה עוזר לצנן את התנור עצמו אלא רק את הגחלים שהיו בו, אך התנור עצמו ממשיך לשמש כמקור חום. רק בכירה, שהגחלים הם מקור החום, מועיל טיפול בגחלים ע"י גרו"ק, וצינונם. והמאירי כתב טעם לדון את התנור הגרוף כאור, שתנור "דרך אפייתו בגריפה", וכירה "אין דרך בישולה בגריפה":

ותנור גרוף מבעוד יום יש דנין אותו כתולדות האור להתיר נתינת צונן בתוכו כל שנתבשל בכדי צורכו מבערב אלא שיש להחמיר לדונו כאור עצמו אחר שדרך אפייתו בגריפה וכן אף בכירה אף על פי שאין דרך בשולה בגריפה הואיל ומקום האור לשם אין זה תולדה (לט א) נראה שרב אדא בר אהבה לשיטתו גבי תנור "ואפילו גרפו נמי 'צלי אש' הוא" (פסחים עה א), וכפי שמפרש שם רש"י את טעמו:

וחום התנור תולדת אש הוא ואם תתן בו בגד נשרף ונעשה פחם ואש

ג: השאלה כיצד התנור הוסק היא שאלה היסטורית, ולא רלוונטית לדין התנור, לאחר שהוסק. לא משנה אם הוסק בקש וגבבה או בגפת ועצים, בכל מקרה ההיסק חימם את התנור, כך שכעת הוא עצמו מקור החום.

שאלות על כופח

לגבי איסור נתינה על גביו כשהוסק בגפת ועצים וגרוף וקטום (סכום החומרות, של אביי ושל רב אדא בר אהבה):

א. במקור האיסור. הרי"ף פסק גם כאביי וגם כרב אדא בר אהבה, וכפי שהסבירו הרא"ש, שדייק משאלתו של רב אחא בריה דרבא. ולכאורה קשה, כיצד רב אחא בריה דרבא, והרי"ף בעקבותיו, קיבלו את פרשנותו של רב אדא בר אהבה במשנה, לאחר שתניא כוותיה דאביי, וכן פסקו הם עצמם? הרי לאביי אי אפשר לפרש את המשנה בגרופה וקטומה, כתוד"ה 'אילימא'. ואכן הרמב"ן אומר שמותר לתת על גבי כופח גרוף וקטום, לאביי ולהלכה, וכן דעת הגורסים 'סומכין' בתוד"ה 'תניא' בתו"י. וצ"ע מדוע ר"ח והרי"ף שללו דעה זו.

ב. בסברת האיסור. תוד"ה אילימא מקשה על רב אדא בר אהבה, מדוע כופח בגפת ועצים גרו"ק אסור, וקש וגבבא שאינה גרו"ק מותר. ותירץ שיש יותר חום. וקשה, דלפי סברת הרמ"ך הני"ל (מובא בכס"מ ג ה) קש וגבבה בוערות חמורות מגפת ועצים גרו"ק.

לגבי סמיכה לו כשהוסק בגפת ועצים וגרוף וקטום (מכפלת החומרות של אביי ושל רב אדא בר אהבה):

ג. תוד"ה 'תניא' מביא דעה שמותר לסמוך לכופח שהוסק בגפת ועצים וגרוף וקטום, וכן פסק הרשב"א. וצ"ע מהי סברת החולקים: ר"ח, והדעה המובאת בתוס' הגורסת 'אין סומכין', והרמב"ם, פסקי ריא"ז, והשו"ע בסי' רנג ס"א כפי שמבארו המ"ב סקכ"ז. הרי לא אביי ולא רב אדא בר אהבה סברו חומרא זו.

תנור כירה וכופח

כתב בספר קהילת יעקב:

כירה הוא סוד חסד וגבורה ששורשן מחכמה ובינה בחינת י"ה, והן רומזין בריאה כליות עיין ערכם, כירה ראשי תיבות כליות ריאה י"ה, על כן היא שפיתת שתי קדרות ספירין דאצילות אקריין קדרה, כמו שכתבתי בערך קדרה. (ערך כי)

ובספר אפיקי ים:

וכח הבישול הוא ע"י הגבורה המתבסס בחסד, כמו שמבשלים במים הנרתחים על האש ע"י הקדירה שמחבר אש ומים ביחד, שלכן הרואה קדירה בחלום יצפה לשלום כמ"ש רבינו בפ"י לפי הרואה (נו ע"ב) ע"ש. (סנהדרין צה ב)

הייעוד של כירה הוא בישול כנ"ל, והבישול נעשה בשילוב של אש ומים. זו הטכניקה של הבישול למנוע את האש מלשרוף את האוכל: לשים את התבשיל בתוך מים. השילוב של שתי המידות ההופכיות, אש ומים, מאזן את פעולת האש, והופך את האש למתקנת ולא למקלקלת. עיקרון זה בא לידי ביטוי גם במבנה של הכירה עצמה, שיש בה מקום שפיתת שתי קדירות. מבנה זה גורם לפיזור של מוקד האש לשני כיוונים, ומונע מיקוד של האש בקדירה האחת. וכן כתב הרמב"ם בפי"המ"ש:

והכירה, מקום בנוי בארץ כדי לשפות בו שתי קדירות ויתנו האש תחת שתי הקדירות בכירה אחת, וכופח הוא כמו כן בנוי בארץ והוא מקום ששופתים בו קדירה אחת ונותנין האש תחתיה, ולכן יגדל חמימות הכופח יותר מן הכירה, לפי שהאש מתחלקת תחת שתי הקדירות בכירה.

תנור פועל ללא מים, באפיה וצלייה, אלא מתמודד עם עוצמת האש בדרך אחרת. הוא משתמש בחום הנולד מן האש ולא באש עצמה. התנור מלביש את האש, והתנור הוא שאופה ולא האש.

נמחיש זאת במשל לאדם כועס, שכן הכעס הוא כאש "פְּרִתְצָא כְּאֵשׁ חֲמָתִי וּבְעָרָה וְאֵין מְכַבָּה" (ירמיהו ד ד). ניתן להשתמש בכעס באופן שיתקן את המקבל באחת משתי דרכים: א. שיביע את כעסו לא בנוכחות המקבל בלבד, אלא כשפונה לשני אנשים יחד, על האחד כועס ואת השני אוהב. הבעת הכעס תהיה מאוזנת ושקולה. ב. שיביע את הכעס לא ישירות אל המקבל, אלא על ידי שליח. השליח ילביש את הכעס כך שיופיע בצמצום שהמקבל יכול להכילו.

שני כלים אלה, ושתי דרכי פעולתם להשתמש באש לתיקון המאכל, משתלשלים משני אופני התיקון של עולם האצילות, כפי שכתב הקהילת יעקב "ספירין דאצילות". וכך הביא בעל הלשם בשם הגר"א:

הגר"א זללה"ה בספד"צ פ"א אחר שמבואר שם כמה סבות למיתת המלכים מהסיבות הנזכרים לעיל. הנה אמר שם בדה"מ לא הוּו משגיחין אפין באפין עוד ב' סבות למיתת המלכים. אחד משום חסרון המתקלא שהוא סוד הדעת עלאה ב' עטרין דחוי"ג הנמשך מאוירא ובוצינא הקד"א ומ"ס. וכמו שמבואר שם בדבריו בדה"מ דעד דלא הוה מתקלא. ע' בהגהה שם. וכן בדה"מ עמר נקי תליין בשיקולא בליקוט הבי' שס עש"מ. ומבואר שם בכל דבריו. כי בעולם התוהו היה חסר כל אותו האור דהדעת עלאה שהוא הקו האמצעי המכריע והוא המחיה ומקיים את הכל כי הוא נמשך ברזא דאור א"ס השורה ומתייחד בהב' רישין דא"א. ובעולם התוהו היה חסר כל אותו

האור דהדעת עלאה מכל וכל (וכמו שבארנו בזה לעיל דרוש ב' סי' א' ושם סי' ב' אות א' ו' וסי' ג' אות א' ובדרוש ג' סי' ג' אות ג' וכן בדרוש א' סי' ה' אות ה') ולכן מתו ונתחרבו כל המלכים. עוד אמר הגר"א ז"ל שם סיבה שנית למיתתם. לפי שלא היה עדיין התיקונים שהם הז' תיקוני גלגלתא והיי"ג ת"ד. כי זהו עיקר התיקון להתמעט האור ולהתצמצם דרך נקבים ושערות. ומשום שלא היה עדיין התיקונים לכך לא נתקיימו המלכים כי לא היו יכולים לקבל ולסבול את ריבוי האור שהיה נכנס בהם בשפע בלי צמצום.

וכן אמר הגר"א שם ג"כ בסוף דה"מ רישא דכסופא. ושני תיקונין נתקנו. אחד דו"ן שהוא המתקלא תרין רישין וחד דכליל לון כו'. והשני שיוצא ע"י **לבושין** בצינורות דקין. וכן הוא ג"כ בדברי האריז"ל בשער א"א רפ"ג ובמאמרי רשב"י בביאור אד"ר ד' ל' ע"ג ושם במדרש הנעלם רות ס"ג ע"ד וכן הוא מובן כל הדברים הללו (הב' סיבות שאמר הגר"א ז"ל כנז') ברוב דרושי ע"ח: (ספר הדע"ה חלק א - דרוש ו סימן א)

החסד והגבורה של הכירה, משתלשלים מהאיזון של המתקלא בין החסדים והגבורות. הלבשת התנור את האש משתלשלת מהלבושים דרכם מתפשט האור. וכך כותב הרמח"ל:

והם נקראים תנור וכיריים, וסודם בלע יובב וחושם, שהם דעת חסד גבורה. כי לכן נחלקין לבי, תנור א', כיריים א', כי החו"ג מתחברים כאחד. ואלה הם בקדושה כידוע, אלא שהסיגים שלהם היא הס"א. (אדיר במרום ח"א - בריך ברי לעתיק יומין)

מלכים אלו מתו, ובעולם האצילות נתקנה הדעת בשני תיקונים: היא מתלבשת בתפארת, וזהו התנור; היא מאירה לחסד וגבורה כאחד, וזוהי הכירה.

מאיזו הנהגה משתלשל הכופח ודרך פעולתו? מצד אחד הוא פועל ככירה, מבשל קדירה ע"י האש ישירות, ולכן הגמ' מדמה אותו לכירה, ומבררת את ההבחנה ביניהם, "היכי דמי כופח היכי דמי כירה". מאידך אין לו מקום שפיתת שתי קדירות המבטא את פיזור פעולת האש לשני כיוונים. הר"ף גורס במקום כופח - כיפה: "כיפה במילוי כ"ף יו"ד פ"א ה"י גימטריא גבורה" (ישרש יעקב ערך כ), בלי האיזון עם החסד. בעצם לאש הכופח אין לבוש ואין מתקלא. זוהי אש שמאירה באופן ממוקד לכלי אחד.

נראה שמציאות הכופח משתלשלת מההנהגה הקודמת לתיקון, זו שהביאה לשבירת הכלים ולמיתת המלכים. ביטוי לזה הוא סיום הגמרא, דכירה, גם אם נתחלקה, עדיין יש לה קיום, וכופח אם יתחלק לא יהיה לו קיום, ולכן סכנת השבירה שלו גדולה.

תשובות לשאלות על כופח

א. פסק ההלכה העולה מן הגמרא לעניין תנור:

א. אסור לסמוך לו. המחלוקת בין אביי לרב יוסף ורב אדא בר אהבה אם מותר לסמוך היא לגבי תנור. לגבי תנור הכריע הגמ' כאביי, דתניא כוותיה, שאין סומכין לתנור.

ב. גריפה וקטימה לא מועילה לו. דבר זה מוכח מהמשנה, שכן אין הבדל אם הסיקהו בקש וגבבה או בגפת ועצים וגרפו וקטמו, כנ"ל. גם מדברי רב אדא בר אהבה מוכח שגריפה וקטימה לא מועילה בתנור, ובתנור אביי לא חולק עליו. רק לגבי כופח אביי חולק וסובר שדין כופח גרו"ק הוא כדין כופח שהוסק בקש וגבבא ומותר לתת על גביו.

פסק ההלכה העולה מן הגמרא לעניין כופח:

לאחר ששתי החומרות של תנור נפסקו להלכה, בא רב אחא בריה דרבא, וחדש שכופח חייב להיות אחד מן השנים, או כתנור או ככירה. לכן הרא"ש אמר שמדברי רב אחא בריה דרבא מוכח שלא רק שכופח הוא כתנור כאביי, לעניין לסמוך לו, אלא לכל דבריו, גם כרב אדא בר אהבה, לעניין שגריפה וקטימה לא מועילה בו.

וזו משמעות שאלתו. הוא דרש הכרעה, שהכופח יהיה כתנור או ככירה, כפי שלמד מהמשנה בכלים. ענה לו רב אשי: כיוון שהבלו ממוצע ביניהם, ההתמודדות של המשנה היא לאפשר להשתמש בו או ככירה או כתנור. כשרוצים להשתמש בכופח כתנור מסיקים אותו בגפת ובעצים הבווערים זמן ממושך, ואז מצטבר בו חום מספיק. כשרוצים להשתמש בו ככירה מסיקים אותו בקש וגבבה, כי אז יש פחות חום ויותר אש ישירה. אך בכל מקרה, הוא משמש או ככירה לכל דבריו, או כתנור לכל דבריו. לא ייתכן שלכופח יהיה דין שונה מכירה או תנור, כיוון שלא מדובר כאן ברמות שונות של חום בלבד, אלא בצורות פעולה שונות מהותית, ולכן כופח יכול לפעול או בדרך כירה או בדרך תנור.

בעומק העניין, הסיבה לכך היא שחכמים לא רוצים לאפשר מציאות של כלי שמשלשת מהעולם שנשברו כליו. אם היה לו דין עצמאי משלו, הרי שהוא היה מתפקד ככלי שעלול לשבירה, ולא שייך לעולם התיקון. וזהו: "הרי הוא ככיריים" במשנתנו, כלשון התורה "תנור וכיריים יותץ" (ויקרא יא לה) - ברבים, ולא 'ככירה' כלשון המשנה הקודמת, כי זוהי מהות התיקון של הכופח שהיסיקוהו בקש וגבבא, לעשותו כרבים.

המשנה בכלים שייכה את הכופח לכירה או תנור מבחינת המבנה שלו. משנתנו גם יוצרת הכרעה דיכוטומית, אך מבחינת השימוש בו. ואלו הם דברי הכסף משנה: "ופשטא דמתניתין הכי מוכח" (ג ה).

ב. זה לא עניין של חום, ולא חשבונות של 'שמא יחתה'. זו הכרעה דיכוטומית: הוסק בקש וגבבא מתפקד ככירה לכל דבריו. הוסק בגפת ועצים מתפקד כתנור לכל דבריו. הסיבה להכרעה זו היא כנ"ל.

ג. אמנם אביי ורב אדא בר אהבה החמירו כל אחד מהם באחת מן החומרות, ולא במציאות המשלבת את שתיהן, כסמיכה לכופח גרו"ק, אך רב אחא בריה דרבא הכריע כנ"ל. כשהכופח הוסק בגפת ועצים הוא כתנור לכל דבריו.